

XVII. YÜZYILIN SONLARINDA AFYONKARAHİSÂR'DA SOSYAL HAYAT VE AİLE YAPISI

Gürsoy Şahin*

Özet

Afyonkarahisar yolların kesiştiği bir yerde olduğundan insanları çekmiş ve canlı bir ticaret merkezi olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Avusturya savaşları Afyonkarahisar'ın sosyal hayatını olumsuz etkilemiştir. Bu savaş hazırlıklarından dolayı bazı vergiler halka yüklenmiş ve sosyo-ekonomik hayatta huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerdeki Afyonkarahisar'ın durumu, Osmanlı Devleti'nin genel durumunu yansıtır. Bu makale Afyon Şer'iye Sicillerinden hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Afyonkarahisar, Osmanlı, Sicil, Aile*

Abstract

Family Structure and Social Life in Afyonkarahisar at the end of the 17th Century

Since Afyonkarahisâr is located at a place where the roads meet, it has attracted people. It was a vital trade center in the Seljuki period. At the end of the XVII. century long wars between Ottoman State and Austria-Hungaria have affected the social life in Afyonkarahisâr. Due to the preparations for the war, some taxes were imposed on the people of the city. Some unrests appeared in the socio-economic life. In these dates, the history of Afyonkarahisâr city might lighten the general situation of Ottoman State.

Key-words: *Afyonkarahisâr, Ottoman, Sijils, Family*

Konumuzu ilgilendiren Afyonkarahisâr şehri, henüz ilk devirlerden beri yolların kavşak noktasında olmasından dolayı dikkatleri üzerine çeken bir cazibe merkezi olmuştur. Mesela 1261 senesinde Afyonkarahisâr ve Kütahya arasındaki bölgede 30.000 çadır Türk ahalisinin yaşadığı anlaşılmaktadır¹. XVI. yüzyılda şehrin nüfusunun, 7.000 ile 9.000 arasında değişen Kütahya, Balıkesir, Tire gibi Batı Anadolu'nun büyük şehirleri kadar en azından Manisa gibi 7.000 ile 8.000 arasında olduğu kabul edilmektedir². XVII. yüzyılda Afyonkarahisâr'ın ahali ve hâne sayısı ile ilgili olarak

* Tarih Uzmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ TURAN 1993, 57.

² GÖKÇE 2000, 91.

Evliya Çelebi, "4000 saray ve konak vardır. Şehri gören kırk elli bin ev vardır zanneder... Bu şehir gayet kalabalık, adam deryasıdır. Etrafı mamur köylerdir" derken, kırk iki mahallenin bulunduğu, (4600 Müslüman ve 1000 kadar Hıristiyan evi bulunduğu³) nüfusun ise 20.000 olduğunu söylemektedir⁴.

XVIII. yüzyılda da nüfusun hemen hemen aynı kaldığı tahmin edilmektedir. 1766 senesi sonunda bölgeden geçen Niebuhr, şehirdeki evlerin sayısını 10.000 kadar tahmin etmekte bu evlerin 400 kadarının Ermenilere ait olup, Rumların pek az sayıda olduklarını kaydetmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında E. Reclus buranın nüfusunu 42.000 olarak göstermiş ki bu sayının abartılı olduğu kabul edilir, XIX. yüzyıl sonunda ise nüfus 12.600 Müslüman, 4.600 Ermeni, 200 kadar Rum olmak üzere 17.400 olarak kaydedilmiştir⁵.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, homojen olmayan bir demografik yapıya sahip olup bu yapı Afyonkarahisâr'da da kendini göstermiş, Müslümanlar ve gayrimüslimler bin yıla yakın bir süre çok iyi geçinerek bir arada yaşamışlar; dinlerini ve kültürlerini unutmamışlardır⁶. Bu arada kültürel anlamda az veya çok birbirlerinden etkilendikleri de söylenebilir.

İncelenen belgelerde kişilerin hangi milletten olduğunu gösteren ifadelere genel olarak mahkeme muameleleri veya yer tarifleri sırasında rastlanmaktadır. Bizim esas konumuz olan XVII. yüzyılın sonlarında, Afyonkarahisâr'ın Müslüman nüfusunun gayrimüslimlere oranla oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır⁷. Hıristiyanların yoğun olarak "Nasara Mahallesi"nde sakin oldukları⁸ bunun dışında aslında Müslüman

³ DARKOT 1977, 279.

⁴ Evliya Çelebi 1984, 18.

⁵ DARKOT 1977, 278-279.

⁶ AKDAĞ 1995, 36.

⁷ Bu konu ile ilgili rakamlar şehirden toplanan avarız ve nüzül vergisi ile ilgili bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu belgelere göre Afyonkarahisâr kazasında 1685 senesinde Müslüman mahallelerinde 56,5 avarız hanesi, gayrimüslim mahallesinde ise 4 Nasara ve 1 Yahudi olmak üzere 5 avarız hanesi bulunduğu, Müslüman mahallelerinde 108 nefer olduğu anlaşılmaktadır. 1686 senesinde ise Müslüman mahallelerinin 52,5 avarız hanesi, gayrimüslimlerin 4 Nasara ve 1 Yahudi olmak üzere 5 avarız hanesinin bulunduğu, Müslüman mahallelerinin de 109 nefer olduğu görülmektedir. Aynı yıl toplanan nüzul bedeli için yapılan sayımlarda merkez kazanın hane sayısı 64,5 olarak görülürken köylerde 139 hane bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine 1685 senesinde köylerde 125,5 avarız hanesi ve 313 nefer bulunduğu, 1686 senesinde ise yine köylerde 130 avarız hanesi ve 315 nefer bulunduğu görülmektedir. 1685 yılı için bkz. *Afyon Şer'iyeye Sicili (A.Ş.S.)*, 554/449; 1686 yılı için bkz. *A.Ş.S.*, 554/584; 1686 yılına ait nüzul vergisi için bkz. *A.Ş.S.*, 554/593; *A.Ş.S.*, 554/584. (554 rakamı Afyon Şer'iyeye Sicilinin Ankara Milli Kütüphanedeki defter numarasını, diğer rakam belge numarasını göstermektedir).

⁸ *A.Ş.S.*, 554/107, 108, 129, 146, 318, 331.

mahalleleri olan Zaviye mahallesi⁹ ve Doğancı mahallesinde de¹⁰ az miktarda da olsa yaşadıkları görülmektedir.

Aynı tarihlerde şehirde Yahudiler de bulunmaktaydı. Yahudilerin “*Yahudi Mahallesi*”nde toplandıkları görülmektedir. XVII. yüzyıla ilgili bir kayıta daha önceden burada yüzden fazla evden oluşmuş bir Yahudi Mahallesi'nin bulunduğu fakat Yahudilerin daha sonra şehri terkedip Bursa'ya ve başka yerlere gittikleri anlaşılmaktadır¹¹.

Sicillerdeki kayıtlardan XVII. yüzyıl sonlarında Afyonkarahisâr'da ticaretle uğraşan ve İran'dan gelen Ermeni'lerin de bulunduğu¹² ve benzer belgelerden iki tane hanlarının da faal olduğu anlaşılmaktadır¹³. Bu Ermenilerden bazılarının ticaret için Afyonkarahisâr'da bulunduğu sırada dinlerini değiştirerek Müslüman olduklarını, “*Acem taifesinden olup Nahcıvan sakinelerinden Hanıt isimli Ermeni şeref-i İslâm ile müşerref olup kelime-i şehâdet getirüb ismi Mehmed olmuştur*”¹⁴ yada “*İstanbul'da oturup Karahisâr-ı Sâhib'de ticaret üzere olan Abdullah oğlu Şahin isimli zımmî şeref-i İslâm ile müşerref olup kelime-i şahâdet getirip bâtl dinden çıkıp ve hüsn-i dine*” girdiğini söyleyip Müslüman olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Yine Rum ilinden Bonci isimli zımmînin Afyonkarahisâr'da mahkemeye gelerek “*İslam ile müşerref*” olduğunu, isminde Mehmed olduğu mahkeme kaydından anlamaktayız¹⁶. Acem-Ermeni taifesinin dışında bu tarihlerde Afyonkarahisâr'da azad edilen Gürcü asıllı kölelerin yaşamaya devam ettikleri görülmektedir¹⁷.

I. Sosyal Hayat

Osmanlı Devleti'nde şehirlerinin oluşumunda imaretlerin ve çarşıların büyük yeri olduğu, bu yapıların yanında genellikle bir caminin etrafında bulunan medrese, kütüphane, hastane, hamam, aşevi gibi sosyal kurumların da temel rol oynadığı¹⁸ herkesin malumudur. Aynı zamanda bu kurumların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vakıflar tarafından tesis edilen han, çarşı, fırın, değirmen, boyahane gibi kuruluşlar da şehrin çekirdeğini oluşturmuştur¹⁹. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi

⁹ A.Ş.S., 554/111.

¹⁰ A.Ş.S., 554/38.

¹¹ DARKOT, a.g.m., 279.

¹² A.Ş.S., 554/25, 49, 128, 275, 430, 431, 512, 558.

¹³ A.Ş.S., 554/419, 493, 494, 551.

¹⁴ A.Ş.S., 554/10.

¹⁵ A.Ş.S., 554/11.

¹⁶ A.Ş.S., 554/23.

¹⁷ Karahisâr-ı Sâhib'den Mustafa Ağa, orta boylu, karakaşlı, kara gözlü ve sol tarafı et çili olan Gürcü asıllı Abdullah oğlu Mirza isimli memlûkünü azat edilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/229; ayrıca bu tür belgeler için bkz. A.Ş.S., 554/527, 568.

¹⁸ BARKAN 1993b, 235; ayrıca bkz. ERGİN 1936, 23-24.

¹⁹ TABAKOĞLU 1997, 151-152; BARKAN 1993b, 235.

Afyonkarahisâr'da da halkın hayatını genellikle cami-çarşı ve eğitim kurumları üçgeninde geçirdiği söylenebilir.

İnsanların hayatlarında önemli bir yer işgal eden diğer bir mekan ise mahalledir. Osmanlı Devleti'nde şehirler, genellikle beş ile yüz arasında ailenin yaşadığı mahallelere bölünmüştür. Bu sayı daha da artabilirdi. En sık karşılaşılan otuz kırk ailenin yaşadığı mahallelerdir. Bir mahallede aynı dinden, mezhepten ve soydan olanlar bulunurdu. Zamanla bu özelliğin değişmeye başladığı, yabancılar da gelip yerleştikleri görülmüştür²⁰. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Afyonkarahisâr'daki sokakların dar olduğunu, atlının zor geçeceğini arabanın ise giremeyeceğini ifade etmektedir²¹. S. Faroqhi; sokakların, arabaların giremeyeceği kadar dar yapılmasının sebebini mahalle sakinlerinin buraya giren çikanı denetlemeye çalışmasıyla açıklamaktadır²². Ancak sokakların dar olmasının tek sebebi bu olmasa gerektir. Asayişsizliğin olduğu dönemlerde ise mahalleler birbirinden duvarlarla ayrılmış ve çıkmaz sokaklar yapılmıştır²³.

Yine insan hayatında çok önemli mekanlardan birisi de evlerdir. M. Cerasi; *“Osmanlı evleri iki yada üç katlı tipik ahşap evlerdir. Bu evler hafif, geçici aydınlık bir ev türü olup iki yada üç yanından yeşile gömülmüştü, ama içe dönük değildi. Bu evin özellikleri yüzeysel bir akıl yürütmeyle, göçebe çadırı tipolojisinin bir devamı olarak görülmüştür*²⁴ demekle birlikte Afyonkarahisâr evlerinin tek katlı veya iki katlı olduğu ancak ahşap olmadığı görülmektedir. Evlerin genellikle bahçenin içinde yapıldığı, çeşme, bir miktar avlusu²⁵, sofası ve ahır bulunduğu müşahede edilmektedir²⁶.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Afyonkarahisâr Sancağının kendine has özelliklerini anlatırken halkın yüz renklerinin sarımtırak olduğunu çünkü bu diyârın afyon diyarı olduğunu ve halkın da tiryaki olduğunu belirtmektedir. Ayrıca hepsinin münakaşacı kimseler olduğunu, halkın çuha ferâce ve kontoşlar giydiklerini ve Mevlânâ muhibbi olduğunu söylemektedir²⁷. Bu dönemde de şehirde haşhaş tüketiminin yaygın olduğu²⁸ hem hamur işlerinde hem de yağının yemeklerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

a) Kadınların Sosyal Hayattaki Yerleri

Türk toplumlarında İslamiyet'in kabulünden sonra aile yapısı yada kadınların hukuku ile ilgili olarak çok fazla bir değişiklik olmadığı görülür. Yani erkek ile kadın arasına bir duvar çekilmemiştir. Kadın eskiden olduğu gibi evinin direği, erkeğin

²⁰ Mesela Zaviye ve Doğancı mahalleleri gibi Müslüman mahallelerinde Gayrimüslimlerin de yaşadığı görülmektedir. A.Ş.S., 554/38, 111.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Evliya Çelebi 1984, C. IX, 18-19.

²² FAROQHI 1998, 165-166.

²³ FAROQHI 1998, 165-166.

²⁴ CERASI 1999, 206-207.

²⁵ A.Ş.S., 554/325.

²⁶ A.Ş.S., 554/56.

²⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., 18-19.

²⁸ A.Ş.S., 554/223, 433, A.Ş.S., 521/22.

yardımcısı, siyasi ve toplumsal işlerde kocasının yanında olmuştur. Kökleri Türk töresinde saklı olan kadına itibar ve ona erkekten farksız olarak mevki ve devlet işlerinde rol verilmesi Selçuklular tarafından Doğu İslam dünyasına getirilen sosyal yeniliklerden birisidir²⁹.

Örfî kanunlar ve İslam kanunları kadın ve aileyi en iyi şekilde korumuştur³⁰. Genel olarak Türk kadınların yüzlerinin açık olduğunu fakat hafif meşrepliğin hakaret sayıldığı, Türk kadınlığı ve aile yapısının batılları imrendirecek bir seviyede olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde kadınların genellikle mahkemelere vekilleri aracılığıyla müracaat ettikleri ve işlerini bu şekilde hallettikleri, vekillerinin ise eşleri, babaları çocukları yada dürüstlüğü ile tanınmış mahalle sakinlerinin olduğu anlaşılmaktadır³¹. Ancak bizzat kendisi mahkemeye gelip derdini anlatan kadınlara da rastlanmaktadır³².

Afyonkarahisâr'da halkın genellikle muhafazakâr bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Kadımlar beyaz car (çarşaf, örtü) bürünürlerdi³³. Ayrıca ev, mahalle ve sokak hayatından halkın dinî mahremiyetlere dikkat ettiği, bu hususla alakalı mahkemeye yansıyan davalardan anlaşılmaktadır. Mesela; bir mülk paylaşımında sokak kapısının Mehmet isminde birisinin hissesine düştüğünü fakat mahrem vârislerin bu kapıdan geçtiğini, bu durumun kendisini rahatsız ettiğini anlıyoruz. Bunun üzerine hisse sahibi Mehmet diğer varislerinin bu kapıdan geçmemesini ve yeni kapı açmaları gerektiğini bildirmiştir³⁴. Ancak herkesin aynı düşüncede olmadığını hanımlarını yabancılardan saklamadıkları için mahkemeye şikayet edilenlerin bulunduğunu Salar karyesinden Mehmed oğlu Ömer ile hanımı Bayram kızı Kerime, dava edilip kocası Ömer'in, karısı Kerime'yi namahremden saklamadığı ve eve yabancı erkek getirdiği³⁵ ve yine mahallede genel ahlaka aykırı hareketler içinde olan kadınların bulunduğunu mahkemeye yapılan şikayetlerden anlamaktayız³⁶.

Bu konularda halkın duyarlı olduğu ve toplumda otokontrol sisteminin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca toplum yapısına uygun olmayan bu tür davranışlar içinde bulunan kişileri halkın kendilerince cezalandırmak veya başka bir yola başvurmak yerine durumu mahkemeye bildirmeleri ve tedbir alınmasını istemeleri kayda değer güzel bir hadisedir.

²⁹ ERGENEKON 1988, 20.

³⁰ CEBECİ 1992, 41.

³¹ A.Ş.S., 554/32, 80, 436.

³² A.Ş.S., 554/177.

³³ Evliya Çelebi 1984, 18-19.

³⁴ A.Ş.S., 554/172.

³⁵ A.Ş.S., 554/241.

³⁶ Molla Bahşi mahallesinden Mustafa kızı Ümmühani Hatun aynı mahalle sakinlerinden Abdullah Ağa tarafından, mahkemeye dava edilip kendisinin fahişe olduğu, bu durumun mahalle ahali tarafından doğrulandığı, Ümmühani'nin müstakim, dindar ve iyi birisi olmadığı belirtilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/244.

Kadınların zaman zaman kötü niyetli kişilerce istismar edildiği, evlerine kötü niyetle girildiği de görülmüştür. Bir belgede Bolvadin'den Mustafa oğlu Veli Hasan'ın Barçınlu kazâsına tabi Onkuş köyünden Raziye'nin evini gece vakti bastığını ve bickrini izâle ettiği anlaşılmaktadır³⁷. Bu tip olayların münferit kaldığı anlaşılmaktadır.

b) Cariyelik

Sosyal hayatta ve aile içinde varlığını uzun süre koruyan cariyeye ve kölelerin³⁸ incelenen dönemdeki durumlarıyla ilgili bazı bilgilere ulaşmamız mümkün oldu³⁹. Harplerde esir edilen veya para ile satın alınan erkeklere "köle" (gulam), kadın ve kızlara ise "cariye" denilirdi⁴⁰.

Cariyelerin yiyecek ve giyecekleri evin hanımından pek farklı değildi. Genellikle iyi muamele görürlerdi. Afyonkarahisâr'da bu dönemde evlerde bulunan cariyeler kabiliyetlerine göre yetiştirilmekte idi. Belgelerden köle ve cariyelerin sıklıkla azad edildikleri anlaşılmaktadır. Köle ve cariyelerin azad edilmesi İslamiyet tarafından da tavsiye edilen bir iştir. Mesela bu tür belgelerden birinde Salar köyünden Ali Ağa, uzun boylu sarı sakallı Abdullah oğlu Yusuf'un yanında diğer bir kölesi Yusuf'u da azad ettiğini ve üzerinde hakkı kalmadığını beyan etmiştir⁴¹. Yine Fakih Paşa mahallesinden Es-seyyid İlyas oğlu Es-seyyid İbrahim Çelebi, mahkemede kölesi olan orta boylu ela gözlü kumral sakallı Abdullah oğlu Şahin'i azad ettiğini kâdî'nın huzurunda bildirmiştir⁴².

³⁷ A.Ş.S., 554/173, benzer olaylar için bkz. A.Ş.S., 554/115, 192, 234, 268.

³⁸ Cariyeliğin kökleri eski İran ve Yunanlılara kadar uzanmaktadır. Bu konuda ilk devirlerden beri süregelen uygulamalar İslamiyet tarafından değiştirilmeye çalışılmış, bu çerçevede bir çok kişinin hürriyetine kavuştuğu görülmüş ancak cariyelikle ilgili uygulamalar XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş hatta saltanatın kaldırılmasına kadar Osmanlı sarayında cariyeye bulunmuştur. Bu tür uygulamalar Cumhuriyetin ilan edilmesiyle tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bkz. PAKALIN, 1983, 260.

³⁹ A.Ş.S., 554/246.

⁴⁰ Cariyeler esir tacirleri tarafından genellikle küçük yaşlarda değişik ülkelerden getirilirlerdi. Bu milletlerin hepsinin değişik özellikleri bulunmakta idi. Mesela Necabet İranlı, hizmetkarlık Rum, işvebazlık Berberî, hazinekarlık Habeş, açcılık Nobe (Sudan), mürebbilik Ermenilere mahsus özelliklerden idi. Bunların dışında Türkler güzel yüzlü, Rumlar güzel vücutlu, Hicazlılar güzel gözlü, Hata ve İranlılar güzel saçlı, Yemenliler ince belli olurlardı. Osmanlı Devleti'nin son zamanlardaki cariyeler Çerkez ve Gürcü idiler. Bunların yanında Sûdan'dan getirilen siyahi cariyeler de bulunmakta idi. Cariyelere "Halayık" da denilirdi. Geniş bilgi için bkz. PAKALIN 1983, 259-260.

⁴¹ A.Ş.S., 554/53.

⁴² A.Ş.S., 554/54; Cariye ve köle azad etmeyle ilgili bir çok örnek bulunmaktadır. Mesela Seyyid Emrullah Çelebi, Abdullah oğlu Şahin'i azad etmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/55; Mütesellim Mustafa Ağa, orta boylu, karakaşlı, kara gözlü ve sol tarafı et çili olan Gürcü asıllı Abdullah oğlu Mirza isimli kölesini azad etmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/229; İmaret Mahallesi sükkanından İdris oğlu Osman Ağa orta boylu ela gözlü Abdullah oğlu Siyavuş isimli kölesini azad etmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/63; Karaarslan isimli köyden Ebu'l-Kasım oğlu Kuloğlu Mehmed, kölesi ela gözlü, sarı saçlı, orta boylu Abdullah oğlu Şahin'i malından azad etmiştir. Bkz.

Bazen köleler, cariyeler efendileri tarafından azad edildikleri halde sahiplerinin yanından ayrılmadıkları görülmektedir. Bu tür bir belgede Sincanlı kazâsına tabi Koçak köyünden İvaz oğlu Sefer'in kölesi Abdullah oğlu Şahin'i azad ettiğini fakat sonra Şahin'in bunun karşılığında İvaz oğlu Sefer'e üç sene hizmet etmek istediği kayıtlıdır⁴³.

Cariye ve kölelerin kaçtıkları da olurdu. Sincanlı'nın Halil köyünden Receb oğlu Osman Bölükbaşı'nın kölesi firar etmiş ve Hacı Çavuş'un elinde bulunmuştur. Hacı Çavuş'tan köle geri istenince, o buna karşı çıkmış fakat şahitler kölenin Receb oğlu Osman'ın malı olduğunu doğrulamışlar ve köle sahibine iade edilmiştir⁴⁴.

Benzer bir belgede Uçarlı kasabasından Mehmed'in gulamı olan Abdullah oğlu Dilaver bir müddet önce Mehmed'in yanından firar etmiş ve başkasının yanında bulunmuştur. Geri talep edilince, elinde gulam bulunan kişi bu kölenin kaçak olduğunu bilmediğini ifade etmiş fakat şahitlerin şahadetiyle köle sahibine iade edilmiştir⁴⁵.

Cariye ve kölelerin, fiyatları kabiliyetlerine ve gücüne göre değişmekteydi. Mesela Gülistan isimli bir cariyeye 40 kuruşa satılırken adını tesbit edemediğimiz bir gulam 70 kuruşa yine bir başka belgede Yusuf isimli bir başka gulam ise 150 kuruşa satılabilmıştır. Cariye ve köleleri sahipleri bazen hediye de etmişlerdir⁴⁶.

c) Lakaplar-Şahıs İsimleri

Toplumda kullanılan lakap ve takma isimlerin sosyal ve psikolojik bir takım özellikleri ve rolleri gösterdiği bilinmektedir. Kullanılan unvan ve lakapların; meslekler göre, fiziki özelliklere göre, karakter özelliği, yer adlarına göre, aşiret ve etnik yapıya göre, tarihi kahramanlık ve soy büyüklerine göre ve dini özelliklere göre verildiği anlaşılmaktadır. Bu lakaplar toplumun yapısını göstermesi açısından önemli birer malzeme niteliğindedir. Bu anlamda XVII. yüzyılın sınırlarında kullanılan lakaplarla ilgili örnek vermek yerinde olacaktır;

Ağa, Arap, Arapoğlu, Arnavud Hacı, Barmaksız, Behlülöğlü, Beşe, Bey, Bostancı, Boşnak, Boyluoğlu, Bozok, Börekçi, Çalık, Çavuş, Çelebi, Çerkez, Çoban, Dede, Hoca, Değirmenci, Demirci, Efendi, El-hac, Genç, Gürcü, Hallaç, Hamamcı, Kafası yelloğlu, Kanbur, Kara, Kasab, Kazzaz, Kethüdaoğlu, Koçak Dede, Kulasa, Kuloğlu, Kurnaz, Küçük, Küçük sipahi, Mataracı, Mevlana, Mısırlı, Müftizâde, Nalband, Oynoğanzâde, Paşazâde, Sarraç, Seferoğlu, Serdengeçti, Seyyid, Şeyh, Tekdiş, Türkmen, Urfalı.

A.Ş.S., 554/199; Burmalı mahallesinden Mustafa oğlu Hacı Maden, cariyesi orta boylu kara gözülü Abdullah kızı Gülistan'ı malından azad etmiştir. Bkz. *A.Ş.S.*, 554/57; Akmesicid mahallesinden Hacı Yusuf oğlu İvaz Bey cariyesi olan Abdullah kızı Saliha'yı malından azad etmiştir. Bkz. *A.Ş.S.*, 554/64.

⁴³ *A.Ş.S.*, 554/76.

⁴⁴ *A.Ş.S.*, 554/159.

⁴⁵ *A.Ş.S.*, 554/168.

⁴⁶ *A.Ş.S.*, 554/333, 387, 437.

Yukardaki lakaplardan ağa, efendi, el-hac, seyyid, çelebi, bey, beşe gibi lakaplar çok sık kullanılmıştır. Kazzaz, kasab, sarraç, demirci, hamamcı, değirmenci, nalband gibi lakaplar meslekleri göstermekte olup bu lakapları taşıyan kişilerin bu meslekleri icra edip etmedikleri hakkında kesin bir şey söylenemez. Kullanılan lakapların kişinin taşıdığı özelliklere ve manaya uygun olmasına dikkat edilirdi.

Bu dönemde toplumda kullanılan erkek isimleri arasında şunlar bulunmaktaydı;

Abbas, Abdi, Abdulhalim, Abdullah, Abdunnebi, , Abdülkadir, Abdülkerim, Ahmet, Ali, Arslan, Balı, Bayram, Bekir, Bektaş, Beşir, Bıdak, Bilal, Cafer, Celal, Cemal, Davut, Dede, Derviş, Devlethan, Dilaver (memlük), Dur Ali, Dur İvaz, Durak, Durmuş, Ebu'l-Kasım, Ebubekir, Emir, Emreşah, Emrullah, Esmen, Eyüp, Fedayi, Ferhat, Fettah, Gönük, Gündoğmuş, Habib, Halil, Hamza, Hanif, Hayran baba, Hızır, Himmet, Hüseyin, İbrahim, İdris, İlyas, İnam, İskender, İslam, İsmail, İvaz, Kemal, Kerim, Maden, Mahmud, Mehmed, Memi, Mestan, Mirşah, Muharrem, Murad, Musa, Musli, Mustafa, Müstecab, Nasuh, Nuh, Nuh Balı, Numan, Nuri, Oruç, Osman, Ömer, Ramazan, Recep, Rıdvan, Rıfat, Sadullah, Salih, Sami, Satılmış, Sefer, Seferşah, Sinan, Siyavuş (memlük), Süleyman, Şaban, Şahin, Şatır, Şengeldi, Şenlik, Teberrük, Turgut, Ümmet, Üveys, Veli, Yakub, Yunus, Yusuf.

Bu isimler den bazıları Türkçeleşmiş olmakla beraber kökeni itibariyle Arapça ve Farsça'nın etkisi görülmektedir. Dini literatüre uygun olarak kullanılan İslam, Yusuf, Nuh, Ramazan, Emrullah gibi isimlerin yanında; Arslan, Şahin, Devlethan, Gündoğmuş, Şenlik, Durmuş, Emir, Şengeldi, Satılmış gibi Türkçe isimlerin de doğrudan kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan başka Nuh Bali, Emreşah, Seferşah, Mirşah gibi Arapça veya Farsça ile birleşmiş isimlerin kullanıldığı da görülmektedir.

Kullanılan kadın isimleri arasında ise şunlar bulunmaktaydı;

Alime, Altun, Asiye, Aynî, Ayniye, Ayşe, Belkız (cariye), Döne, Dudu, Elif, Emine, Esmâ, Fadime, Fahriye, Fatma, Gonca (cariye), Gülistan (cariye), Güneş, Hadice, Hanımşah, Havva, Hediye, Huri, Hüsniye, İsmi, İsmihan, Kadınşah, Kamer, Kerime, Kerimehan, Kezban, Mahi, Matlume, Mihriban, Mülâyime, Nazlı, Neriman, Nisa, Nur, Rabia, Rahime, Raziye, Saliha, Saniye, Satı, Selime, Selver, Senem, Sevban, Sultan, Sülün, Şahziye, Şehriban, Şemsi, Ümmügülsüm, Ümmühân, Zilfi.

Kadın isimlerinde de yukarıdaki erkek isimlerine benzer bir durum görülmekte olup Güneş, Altun gibi Türkçe isimlerin doğrudan kullanıldığı gibi Kadınşah, Hanımşah, Kerimehan, İsmihan, Ümmühân gibi Farsça veya Arapça ile birlikte kullanıldığı da olmuştur. Ayrıca Ayşe, Fatma, Esmâ, Emine gibi dini literatüre uygun isimlerde ad olarak verilmiştir.

Aynı tarihlerde kullanılan gayrimüslim isimleri ise şunlardır;

Agop, Aşur, Bonci, Dabgan, Elfad, Hanıt, Karabet, Karagöz, Kürkçü, Mirza (Gürcü memlük), Murad, Oseb, Sahak, Sefer, Şatır, Velin, Zaver. Dikkat edilirse Sefer, Murad gibi isimleri aynı zamanda Müslümanlar da kullanmışlardır.

d) Adi Suçlarla İlgili Meseleler

Toplum düzenini sağlamak amacıyla çok eski devirlerden beri kanun koyma olayına rastlanmaktadır. Ancak insanlar sosyal hayatta zaman zaman kanunların aksine işler yapmışlardır. İncelenen dönemde Afyonkarahisâr'da da hırsızlık, yaralama, adam öldürme gibi adli olaylar azda olsa görülmüştür. Bu tarihlerde dikkatimizi çeken bir nokta özellikle buğday⁴⁷ ve at⁴⁸ hırsızlığının çok yaygın yapılmış olmasıdır. Bu yıllarda fiyatlarla ilgili tablolara bakıldığında da anlaşılacağı üzere at fiyatlarının bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Atın ekonomik hayattaki değerinin yanında sosyal hayatta da önemli yeri olması bu hayvanı cazip hale getirmiş olmalıdır. At ve buğdayın dışında eşya, altın, para ve koyun hırsızlığı da görülmekteydi⁴⁹.

Toplumda insanların birbirleriyle zaman zaman sorunlar yaşadıkları veya birbirlerini yaradıkları görülmektedir. Bu konuyla ilgili belgelerin birinde Çalışlar köyünden Sefer oğlu Memi, aynı köyden Abdullah oğlu Serdengeçti Mehmed'in kendisinden bir altın istediğini vermeyince odun ile yaraladığını ve altını aldığını daha sonra avradına, din ve imana küfür ettiğini ifade etmiş, şahitler de bu durumu doğrulamışlardır⁵⁰. Bundan başka diğer bir belgede Serdar Mehmed Çavuş, Ali Beşe hakkında şikayette bulunup Ali Beşe'nin sarhoş olarak odasına geldiğini ve avradına, din ve imana küfrettiğini bildirip mahkemeye şikayet etmiştir⁵¹.

⁴⁷ Bu konudaki belgelerde şu ifadeler yer almaktadır; “Şuhud kazasından Mahmud köyünden Hasan Çavuş oğlu Abdullah Ağa'nın üç kile-i İstanbulîden bir şinik eksik buğdayı (yedi kuruş) ve üç kile-i İstanbulî (yedi kuruş) olmak üzere toplam doksan beş kuruşluk buğday ve arpası” çalınır. Bir gurup köylü bu arpa ve buğdayı çaldıklarını itiraf ederler. Bkz. A.Ş.S., 554/190; yine Çay kazasına tabi Sakal Mahmud isimli köyden Mehmed oğlu Mustafa, Ramazan oğlu Ömer'i dava eder. Ömer'in kapısını açtığını ve bir miktar buğdayını çaldığını söyler. Ömer, Mustafa'nın buğdayı alacağından haberi olduğunu ve kapıyı onun için açık bıraktığını söylese de Mustafa bu durumu doğrulamamış Ömer'in haksız olduğu anlaşılmıştır. Bkz. A.Ş.S., 554/242.

⁴⁸ A.Ş.S., 554/195; Bu konuda benzer belgeler bulunmaktadır. Mesela, Yörükân taifesinden Karakeçili cemaatinden İsmail oğlu Halil, Karahisâr-ı Sâhib Oynaş Nahiyesi Bıldak karyesinden Satılmış oğlu Mehmed ve Sandıklı kazasından Yavaşlar köyünden İbrahim oğlu Osman'ı dava edip sakin olduğu Türkmen Dağında üç baş iğdiş atının çaldığını söylemiştir. Atlar Osman'ın elinde bulunup geri istediğinde Osman bu durumu inkar etmiştir. Şahitler atların Halil'in mal olduğunu söyleyince atlar sahibine geri verilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/197, 198; yine Şuhut'ta Hisar mahallesinde oturan Abdullah oğlu İlyas aynı mahalleden Sefer oğlu Receb'in ahırından bir baş doru ve alnı aşkar atı çalmıştır. At İlyas'da bulunmuş geri istenince İlyas bu durumu itiraf etmiş atları iade etmiştir. Bkz. A.Ş.S., 554/312; A.Ş.S., 554/201.

⁴⁹ A.Ş.S., 554/38, 193, 240; Hırsızlığı yapılan eşyalar arasında; bir münakkaş gömlek, üç top bez, dört çenber, bir gümüş düğme, üç yeni altın küpe, bir altın tılsım, bir inci küpe, bir altın takım gibi kıymetli eşyalar bulunmaktadır. A.Ş.S., 554/58, 59, 60, 123, 233.

⁵⁰ A.Ş.S., 554/116.

⁵¹ A.Ş.S., 554/117.

Mütesellimler bu olaylardan dolayı suçludan *cerime* adıyla bir ücret alırlardı⁵². Böyle bir belgede Karaca Ahmed köyünden Davud kızı Dudu hatun, Hasan oğlu Ahmed'in eşi Fatma hatunun kendisini yaraladığını mahkemede isbat etmiştir. Bunun üzerine Mütesellim Mustafa Ağa, Ahmed'in hanımı Fatma hatundan 90 kuruş *cerime* almıştır⁵³.

Zaman zaman müslim ve gayrimüslimler arasında da sorunlar çıkabilmekteydi. Bir belgede Nasara mahallesinde Agop veledi Şatır isimli zimmi, mahkemede Şaban Beşe'yi dava edip *Yeni Hamam* yakınında tartıştıklarını ve Şaban Beşe'nin kendisini bıçakla yaraladığını bildirmiştir. Mahkemede sorulduğunda Şaban da bu durumu kabul etmiştir⁵⁴. Ancak incelenen iki buçuk yıllık bir dönemde bu tür olayın bir kez meydana gelmesi bu tip olayların münferit olarak kaldığını göstermektedir.

Yaralamanın dışında adam öldürmeye de rastlanmaktadır. Bununla ilgili bir belgede Sofular mahallesinden Ali kızı Afi, Aşağı Tandırı köyünden Memi Bey oğlu Ferruh'u dava edip Ferruh ve babası Memi misafir olarak evinde buldukları sırada Ferruh'un Afi hanımın küçük oğlu İsmail oğlu Receb'i, Ferruh hataen tüfek ile sol tarafından vurduğunu Receb'in de o yaradan öldüğü ifade edilmiştir. Afi hanım mahkemeden keşfe gidilmesini istemiş yapılan keşif neticesinde olayın kaza ile gerçekleştiği anlaşılmıştır⁵⁵.

Yine Çukur ve Akçain köylerinden akan nehir kenarında "*Kurşunlu Boğaz*" denilen mevzide bir ölü bulunduğunu, oradan geçen İbrahim Ağa gelip mahkemeye haber vermiştir. Keşif için Abdullah Efendi bölgeye gönderilince balta yarısı sonucu ölmüş bir kişi ile karşılaşmıştır⁵⁶.

Kaza ile ölüm hallerinde durumun keşfedilmesi istenmektedir. Bu durumda insanların zan altında kalmamak için veya miras ile ilgili mevzulardan mahkemeye başvurduklarını akla getirmektedir. Bir belgede Aksaz köyünden iki kardeş mahkemeye gelip küçük kardeşlerinin nehirden geçerken boğularak öldüğü ve cesedinin bulunmadığını söylemişlerdir⁵⁷. Yine Karakatib mahallesi sakinlerinden Mustafa oğlu Musa isimli kişi mahkemede üç yaşındaki kızı Ayşe'nin gündüz vakti ocak başında yalnız otururken üzerine ateş sıçraması ile sağ ayağı ve karnının göğsüne varıncaya kadar yandığı ve bu yaradan dolayı ölen kızı hakkında tahkikat yapılmasını istemiştir. Mahkemece yapılan incelemede olayın kaza ile gerçekleştiği anlaşılmıştır⁵⁸.

İncelenen belgelerde genelde kasten adam öldürülmediği, insanların genellikle eceliyle yada kazaen öldükleri görülmektedir.

⁵² A.Ş.S., 554/186.

⁵³ A.Ş.S., 554/73.

⁵⁴ A.Ş.S., 554/331.

⁵⁵ A.Ş.S., 554/269.

⁵⁶ A.Ş.S., 554/356.

⁵⁷ A.Ş.S., 554/163.

⁵⁸ A.Ş.S., 554/313.

Toplumların yapısını daha iyi anlayabilmek için özellikle bu yapının en küçük modeli olan aileyi tanımak ve anlamak gerekmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski⁵⁹ olan aile, tarih boyunca en ilkel topluluktan en modernine kadar korunmaya ve sağlamlaştırılmaya çalışılmış bir yapıdır.

II. Aile Yapısı

Anne, baba ve çocukların oluşturduğu bir sosyal yapı veya çocuk sahibi olma ve bu çocukları yetiştirme özellikleri gösteren bir grup yada kuşak ilişkilerine göre ana, baba ve çocuktan meydana gelen bir grup olarak tanımlanan aile, kan bağı, mekan, duygu ve düşünce beraberliği ile şekillenen bir yapıdır⁶⁰. Toplumun en küçük modeli olan aile aynı zamanda toplumun temel yapı taşıdır. İnsanların aile içindeki tutum ve davranışlarını, kültürleri ve tarihi geçmişleri etkiler. Buna göre aile, bireylerinin birbirine karşı davranışları yanında, devlete karşı olan ve toplum içindeki davranışlarını da etkiler ve biçimlendirir.

Osmanlı örfi hukukundan olan kanunnâmeler; idari, askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda değişik bölge ve toplumlara göre düzenleyici hükümler getirirken aile hukuku konusunda kendine özgü düzenlemelere gitmemiştir⁶¹. Yalnız bazı bölgelerde kız ve kadınların evlenmeleri sırasında düğünlerinden alınan “resm-i arus” vergisini ad ve miktarları ile mehirlerin miktarını düzenlemiştir⁶². Bunun dışında gerek Tanzimat ve Islahat Fermanları gerekse Kanun-i Esasi ve Mecelle ve nede Meşrutiyet hareketlerinde aile ve miras hukuku ile ilgili düzenleme yapılmamış bu konu İslam hukukuna bırakılmıştır⁶³. Haliyle Afyonkarahisâr'da da aile hukukunu İslami kurallar düzenlemiştir.

Ailenin temeli sayılan kadına gerek Türk toplumundaki adet ve gelenekler gerekse İslamiyet üstün bir yer vermiştir⁶⁴. Batı kanunlarına nazaran Türk ve İslam kanunları kadın ve aileyi en iyi şekilde korumuştur⁶⁵. İslamın aile hukuku konusundaki uygulamaları dışında Ö. L. Barkan'a göre “*fikhın muamelat kısmını alakadar eden meselelerle, evlenme, boşanma ve miras usulleri gibi şeriatın en aslî kaynakları tarafından şekilleri sarahatle tâyin edilmiş olan hususları çeşitli yollardan hükümsüz bırakan usuller*” Osmanlı döneminde uygulanmıştır⁶⁶.

⁵⁹ Geniş bilgi için Bkz. BOLAY 1991, 41-43; ERKAL 1991, 15.

⁶⁰ GÖKÇE 1991, 206.

⁶¹ BARKAN 1943, XVI; ayrıca Osmanlı ailesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. ORTAYLI 2000, 60-114.

⁶² Bu konuda bkz. BARKAN 1943, 70-126.

⁶³ ÖZDEMİR 1991, 481; Ancak, BARKAN'a göre “*fikhın muamelat kısmını alakadar eden meselelerle, evlenme, boşanma ve miras usulleri gibi şeriatın en aslî kaynakları tarafından şekilleri sarahatle tâyin edilmiş olan hususları çeşitli yollardan hükümsüz bırakan usuller*” Osmanlı döneminde uygulanmıştır. Bkz. BARKAN 1943, XLV.

⁶⁴ ERGENEKON, *a.g.m.*, 21.

⁶⁵ CEBECİ 1992, 41.

⁶⁶ BARKAN 1943, XLV.

Tereke paylaşımında da İslam ferâiz esaslarının uygulandığı anlaşılmaktadır. Böyle bir belgede Hüseyin oğlu Sinan karısı Fatma'ya mehr-i müecceli ve hissesi karşılığında 135 kuruş, Mehmed'e hissesi karşılığında 270 kuruş, Ömer'in hissesi karşılığında 270 kuruş ve Ayşe'nin hissesi olarak da 135 kuruş verildiği görülmektedir⁶⁷.

Yukarıdaki belgeden başka Sinan Paşa mahallesinde sakin iken vefat eden ve adını tespit edemediğimiz bir kadının verâseti, annesi Hacı Murad kızı Fatma ve kocası Abdullah oğlu İvaz ve oğlu Ali'ye kalmıştır. Kadının 100 kuruş değerindeki Haffaf dükkanı ve toplam 600 kuruşluk malından annesi Fatma'nın hissesine 100 kuruş, kocası İvaz'ın hissesine 100 kuruş, oğlu Ali'nin hissesine 350 kuruş düştüğü geri kalan kısmın masraflar için ayrıldığı görülmektedir⁶⁸.

Bunlara benzer bir çok belgenin bulunduğu ve hepsinde de terekelerin İslami kurallara göre paylaştırıldığı⁶⁹, bu durumun aksine hareket etmek isteyenlerin engellendiğini görülmektedir. Böyle bir belgede Afyonkarahisâr'a tabi Küçük Oyuk köyünden Habib oğlu Veli mahkemede vefat eden erbâb-ı timardan Bektaş Bey'in kethüdası olan Ahmed oğlu Mahmud'u dava etmiştir. Oğlunun varisi olan Mahmud'un 225 kuruş, iki gümüş kılıç, bir çift karasığır öküzü, bir kilim, üç kalıçe yastık, bir gümüş kemer kuşak, bir çift altın küpe, bir altın, bir ambar, Şahin isimli bir köle, beş baş kısrak ve bir senelik çift mahsulüne el koyup vermediğini bildirmiştir. Mahkemede Kethüda Mahmud'a sual olunduğunda, Bektaş'ın kethüdası olması sebebiyle altı kilim, bir çift altın küpe, bir gümüş kemer kuşak, beş baş kısrak, iki senenin tımar mahsulünden 93 kuruş, bir çift kara sığır öküzü değerinden on altı kuruş ve Şahin isimli gulamı, bir ambar ve bir kalıçe yastık aldığını itiraf etmiştir. Bunun üzerine mahkeme haksız el konulan eşya ve paraların Bektaş'ın babası Veli'ye verilmesini kararlaştırmıştır⁷⁰.

a) Namzedlik (Beşik Kertmesi) ve Ağırılık (Başlık Parası) Uygulaması

İnsanların evlenebilmeleri için öncelikle tanışmaları gerekmektedir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde olduğu gibi XVII. yüzyılda Afyonkarahisâr'da devrin hayat şartları sebebi ile özellikle şehirlerde yaşayan gençler, birbirlerinin ailesi ile temas kurmaları zordu. Bunun için değişik sınıflar arasında evlilik ihtimali yok denecek kadar azdı. Toplumunda hiç evlenmeden yaşayan pek olmazken evlenme ortamını genellikle aileler hazırlardı. Dolayısıyla evlenmelerde genellikle görücü usulü uygulanmıştır. Kırsal kesimde yaşayanların gönül işlerini değişik simgelerle anlatma olanağı mevcut olup çeşitli eşyaların değişik manaları vardı⁷¹.

⁶⁷ A.Ş.S., 554/318.

⁶⁸ A.Ş.S., 554/72.

⁶⁹ A.Ş.S., 554/437.

⁷⁰ A.Ş.S., 554/238.

⁷¹ L. MONTAQU'ya göre günlük hayatta kullanılan eşyalardan bazıları şu anlamlara gelmektedir; *"İnci; sensin güzellerin genci. Karanfil; karanfilsin kararın yok, konca gülsün tımarın yok, ben seni çoktan severim, senin benden haberin yok. Armut; ver bize bir umut. Sabun;*

İslam hukukunda evlenecek kişilerin öncelikle akıl-baliğ olmaları gerekmektedir⁷². Ancak bazen bunun aksine uygulamalar toplum hayatında karşımıza çıkmaktadır. Bu tür uygulamalardan olan “*Beşik Kertmesi*” ve “*Namzedlik*” usulü gibi uygulamalar –ki bu uygulamalar eski Türk evlenme geleneklerindedir⁷³– bu dönemde de devam etmiştir. Günümüzde “beşik kertmesi” olarak da bilinen bu usulde; baba henüz küçük yaştaki kızını, kendi istediği birisine vermeyi taahhüt eder, bunun karşılığı olarak belirli miktarda para ve mal alırdı. Bu uygulamaya “*namzedlik*”, bunun karşılığı alınan paraya “*namzedlik akçesi*” denirdi⁷⁴. Belgelerden, kız ve erkeğin daha sonra birbirini istemedikleri hallerde mahkemede namzedliklerini fesh edebildikleri anlaşılmaktadır. Namzedlik uygulaması XVII. yüzyılın sonlarında Afyonkarahisâr'da uygulanmış, evliliğin gerçekleşmediği durumlarda verilen hediyelerin iade edildiği görülmüştür. Bu durumla ilgili belgelerde;

Arab Mescidi mahallesinde oturan Ahmed oğlu Mustafa'nın vekili olan kardeşi Ahmed oğlu İsmail Bey aracılığıyla Himmet oğlu Koçak Dede'nin yanında konuşup 1685 senesinden yedi sene önce Koçak Dede'nin kızı Emine ile evlenmeye namzed olunmuş ancak nikah gerçekleşmemiştir. Bu üzerine Ahmed oğlu Mustafa, bayram ve mübârek günlerde gönderdiği al çember, bir takı ve bir bohçalığı aynen geri talep etmiştir⁷⁵. Yine benzer bir belgede Seyyid Halil Bölükbaşı, Alime isimli bir hanuma namzed olup aralarında nikah olmadığını söyleyip bayram ve mübarek günlerde Alime'ye hediyeler gönderdiğini fakat daha sonra namzedlikten vazgeçtiğini ifade etmiş ve hediye olarak gönderdiği kara kılıç, sandık, yeni beyaz ihram, bir al çember, bir altın takım, bir siyah kuşak, bir donluk, al dırayı, bir zıbnlık dırayisini talep etmiş ve geri almıştır⁷⁶.

Namzedlik olarak gönderilen eşyalar haliyle erkeğin maddi durumuna göre değişmekteydi. Sincanlı kazâsına tabi Küçük Oyuk köyünden Arpa Emine Mahmud Ağa, vekili aracılığıyla Süleyman kızı Esmâ isimli hatunu dava edip, Esmâ'nın kızı Ayşe'ye namzed olduğunu ancak Ayşe'nin vefat ettiğini bildirmiş ve bayram ve mübarek günlerde Ayşe'ye gönderdiği eşyaları geri talep etmiştir. Bu eşyalar altmış kuruş hesap edilmiş ve geri alınmıştır. Eşyalar arasında 1 adet kara kısrak, 3 tay, 4-5 kuruş kıymetli kara sığır çifti, 10 adet yanı kuzulu koyun, 1 adet al at bulunmaktadır⁷⁷.

derdinden oldum zebun. Kömür; ben öleyim size ömür. Çuha; üstüne bulunmaz baha. Üzüm; benim iki gözüm. Tel; ölüyorum tez gel. Biber; bize yok mu bir haber” gibi. Geniş bilgi için Bkz. Lady MONTAQU, 119-120.

⁷² BİLMEN 1985, 27.

⁷³ Bu konuda bkz. ÖGEL 1993, 41; DONUK 1988, 8.

⁷⁴ Bu tür uygulamalara Ankara, Çankırı, Kayseri, Konya (XVI. yüzyıl) ve Tokat gibi değişik şehirlerde rastlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. ORTAYLI 1991, 279, ve ÖZDEMİR 1991, 430.

⁷⁵ A.Ş.S., 554/32; benzer belgeler için bkz. A.Ş.S., 554/80.

⁷⁶ A.Ş.S., 554/191, 289.

⁷⁷ A.Ş.S., 554/224.

Namzedlikten ayrılmada sadece erkeğin isteklerine değil kızın isteğine de bakılırdı. Namzed olunduktan sonra kızın istememesi sebebiyle gerçekleşmeyen evliliklerde bulunmaktaydı. Afyonkarahisâr Sofular Mahallesi'nde sakin olan İvaz kızı Saliha, mahkemede Hasan oğlu Osman isimli sâbinin yanında konuşup bundan önce annesi Emine Hatun'un kendisini Osman'a namzed ettiğini ancak aralarında nikâh gerçekleşmediğini şimdi kendisinin âkıl ve baliğ olduğunu bundan sonra Osman'a varmak istemediğini ifade edip Osman'a sual sorulduğunda, Osman cevabında Saliha ile aralarında nikâh olmadığını ancak namzedi olduğunu söyleyip kendi iradesi ve rızâsıyla istediği ile evlenebileceğini beyan etmiştir⁷⁸.

Evlenme sırasında bazı yörelerde yakın zamana kadar uygulanan ve bazı yörelerde günümüzde halen izleri görülen kız tarafının talep ettiği "*başlık parası*" (kalın), "*ceyiz*" (cihaz) veya "*ağırlık*" hazırlanması ile ilgili adetler bu dönemde Afyonkarahisâr'da da görülmektedir⁷⁹. Bu uygulamalarla ilgili bir belgede; Çıkrık köyünden Hasan oğlu Mustafa Çelebi, Afyonkarahisâr Sofular mahallesinden Hüseyin kızı Elif'e namzed olduğunu ve kızın babasına ağırlık olarak 14 kuruş ve bir şilte verdiğini ifade etmiştir. Fakat daha sonra kız kendisini istemediği için namzedlikten ayrıldıklarını bu arada kızın babasının da öldüğünü belirtmiştir. Hasan oğlu Mustafa Çelebi mahkemede namzed olduğu Elif'den ağırlık olarak verdiği eşya ve parayı geri isteyince Elif bu durumu inkar etmiştir. Fakat şahitler, Mustafa Çelebi'nin Elif'in babasına ağırlık verdiğini doğrulayınca verilen ağırlık geri alınabilmiştir⁸⁰.

Yine namzedlik akçesi uygulaması ile ilgili bir belgede; İmaret Mahallesi'nden Mustafa Bey, Ömer kızı Züleyha isimli hatuna on sene önce evlenmek üzere namzed olmuş fakat Mustafa Bey yabancı bir memlekete gidince Züleyha bir başkasıyla evlenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Bey, Züleyha'ya verdiği alaca kumaş, bir adet sırmalı kadife terpüş, bir çentiyân sandal, iki çiçekli donluk, bir zeynî yorgan yüzü, bir sîm kemer kuşak, iki yambul kebesi, bir alaca kilim, bir boz kilim ve beş kuruşunu geri almıştır⁸¹.

b) Nikah Akdi

Toplumda evlenmek tabiri yeni ev kurmak anlamında kullanılmıştır. Maddi ve manevi herhangi bir engeli olmayan kız ve erkeğin evlenmesi dinî bir vecibe ve sosyal bir ihtiyaç kabul edilmiştir. Evlenme, nikah akdi ile tahakkuk ederdi. İslam hukukunda nikahın açıklığı esas olduğu için taraflar direkt olarak veya vekilleri aracılığıyla kâdiya

⁷⁸ A.Ş.S., 554/77, 263.

⁷⁹ 'Başlık' vermenin kadınları satılan mal durumuna düşürdüğü düşünülmüştür. Ancak 'kalın' damat veya ailesi tarafından kızın ailesine yapılan bir 'evlilik ödemesi' dir. Söz konusu ödemenin evlenme yolu ile birleşecek ailelerin sosyo-ekonomik statülerini sembolize etme, kız ve erkek aileleri arasında bir ekonomik bağ kurarak evliliğin daha istikrarlı olmasını sağlamak ve kızları yerine gelin alacak bir para sağlamak gibi düşünüleceği belirtilmiştir. Bkz. ERDENTUĞ 1991, 307.

⁸⁰ A.Ş.S., 554/178.

⁸¹ A.Ş.S., 521/30; A.Ş.S., 521/51, 53.

müracaat ederler ve yapılan evlilikler kayıt altına alınır. Nikah için taraflar kâdî'nun huzurunda rızalarını belirterek veya kız bir yakınına vekalet vererek, mahkemede yada evlerinde nikahın kıyılması sağlanırdı. Bu muamele sicillere kaydedilirdi.

İslamiyet'te teori olarak varolan ve Avrupahlarda "*Türk kanunlarında bir erkeğin karısından başka dilediği kadar odalık almasını engelleyecek hiçbir hüküm yoktur*" gibi bir anlayışa rağmen⁸² uygulamada Afyonkarahisâr'da aynı anda birden çok eşle evlilik haline oldukça az rastlanmıştır⁸³. Dolayısıyla çok eşle evliliğin bugüne kadar abartıldığı anlaşılmaktadır⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nde, önemli görevler yapan kimseler zamanla padişahın gözünden düşüp cezalandırılabilirdi. Azledilen kişilerin sahip oldukları mallar müsadere edilebilirdi. Böyle bir durumda dahi kadının malının kocasının malından ayrı olması sebebiyle mücevheratı ve mehrine karışılmazdı⁸⁵. Kadınların evlenirken çeyiz olarak getirdiği mal ve eşyalar kadının kendi malı kabul edilmiş ve buna göre kayıt edilmiştir. Bunun yanında kadınların evli iken kendilerine ait malları başkasına borç vermesi de ekonomik bağımsızlıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Bir belgede İmaret mahallesinde oturan Hacı Mehmed kızı Ümmühân isimli hatun boşandığı eşi Ali oğlu Murtaza'dan kendi malı olan fakat Murtaza'nın sattığı inci, cebe, iki kilim, iki sahanın parasını (8 kuruş) tamamen almıştır⁸⁶ denilmektedir. Bu husus da İslam hukukunda mevcut olan kadının malvarlığının erkeğin malvarlığından ayrılığı prensibine örnek teşkil etmektedir⁸⁷.

Küçük yaştakiler kendi rızaları olmadan gerçekleşen evlilikleri fesh etmeyi isterlerse bunu mahkemede gerçekleştirirlerdi. Bununla ilgili bir belgede; "*Bedrik Mahallesi'nde sâkine Mustafa kızı Abide ismindeki akıl ve bâliğ olmamış kız, Ali oğlu Halil üzerine dava edip validesi Rahime hatun'un kendisini küçüklüğünde debbâğ tâifesinden Halil'e rızâsı olmadığı halde nikah ettirdiğini ancak bu sene bülûğa erdiğini ve fetvâ-yı şerîfe mucebince vâlidesinin akdetirdiği nikâhı kabûl etmeyip nikâhın feshini*" isteyince nikâhın feshine hükmolunmuş ve ayrılmışlardır⁸⁸.

c) Mehr (Mehr-i Muaccl, Mehr-i Müeccl)

Mehir; evlenme sırasında kıza verilen para veya maldır. Bu adet eski Türklerde de "*kahn*" adıyla benzer şekillerde uygulanmıştır⁸⁹. Mehr miktarı günün şartlarına,

⁸² De BUSBECQ, 110.

⁸³ A.Ş.S., 554/93, 189; A.Ş.S., 521/23.

⁸⁴ FAROQHI 1998, 116-117.

⁸⁵ CEBECİ 1992, 41.

⁸⁶ A.Ş.S., 521/26.

⁸⁷ AKDEMİR 1991, 28.

⁸⁸ A.Ş.S., 523/42.

⁸⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. KAFESOĞLU 1995, 212-217; ÖGEL 1993, 41; DONUK, 1988, 8.

evlenecek kişilerin zengin, fakir, kızın güzel, çirkin, maharetli oluşuna göre değişmekteydi. İslam fihhına göre gelir getiren her şey mehir olabilirdi⁹⁰.

Kadına verilen mehir, verilmiş şekillerine göre Mehr-i Muaccel ve Mehr-i Müeccel olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir;

Mehr-i Muaccel; İslam hukukuna göre, nikah akdinden önce veya nikah akdi sırasında, şahitler huzurunda damat adayı tarafından gelin adayına verilmesi gereken paradır. Eğer bu para peşin olarak verilirse "mehr-i muaccel" denilirdi⁹¹. Nikah sırasında verilmezse, boşanma veya ölüm halinde terekeden alınmaktadır. 554, 521 ve 523 numaralı sicillerde, mehr-i muaccel uygulamasıyla ilgili bir örneğe rastlayamadık. Bu duruma göre evlenme sırasında takdir edilen mehirin peşin olarak ödenmesi yoluna gidilmemiştir. Ancak nişan sırasında verilen hediye veya takılar mehr-i muaccel sayılabilir.

Mehr-i Müeccel; Mehirin nikah akdi sırasında tespit edilip verilmesi gerekirdi. Eğer nikah sırasında mehir verilmezse verilecek para tespit edilir, eşin ölümü veya boşanma halinde kocanın malından alınır. Evlenme sırasında tespit edilen mehir miktarları ailelerin ekonomik durumuna göre değişmektedir. Mehir miktarı olarak karşılaştığımız en yüksek rakam Zaviye mahallesinden Mehmed Ağa oğlu Ahmed Ağa'nın hanımı Ali kızı Rabia'nın 400 kuruşluk mehridir⁹². Bu rakamdan sonra gelen miktar İmaret mahallesinden Mehmed kızı Hanımşah Hatun'un kocasından talep ettiği ve aldığı 40.000 akçe (333 kuruş) mehr-i müecceldir⁹³. Bu rakamların dışında 250 kuruş⁹⁴, 200 kuruş⁹⁵, 100 kuruş⁹⁶, 83 kuruş⁹⁷, 41,6 kuruş⁹⁸, gibi rakamların mehr-i müeccel olarak takdir edildiği görülmektedir. Yukarıdaki miktarların dışında 10 kuruş⁹⁹, 8,3 kuruş ve 3 yalduz altın¹⁰⁰, 7 kuruş¹⁰¹ gibi mehr-i müeccel miktarlarının tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bütün belgelerin içinde tespit ettiğimiz en düşük mehr-i müeccel miktarı 4 kuruştur¹⁰². En yüksek mehir olan 400 kuruş en düşük mehirin 100 katıdır. Bu durumda bize toplumda ekonomik olarak ciddi farklılıklar olduğunu

⁹⁰ BİLMEN 1985, 119-124.

⁹¹ PAKALIN 1983b, 444.

⁹² A.Ş.S., 554/333.

⁹³ A.Ş.S., 554/271.

⁹⁴ A.Ş.S., 523/94-118; 1582-83 yılında Amerikan ve Orta Avrupa gümüşlerinden kesilen ve "kuruş" adı verilen iri gümüş paraların Osmanlı Eyalet hazinelerine girmeye başladığı ve bu para akçe karşısında sürekli değer kazanmış ve 1691'den sonra 1 kuruş 120 sağ akçe üzerinden işlem görmüştür. Bkz. ÖZDEMİR 1998, 246.

⁹⁵ A.Ş.S., 554/103.

⁹⁶ A.Ş.S., 554/97, 334, 335.

⁹⁷ A.Ş.S., 523/42, 87, 175.

⁹⁸ A.Ş.S., 521/62, 203; A.Ş.S., 523/14-20.

⁹⁹ A.Ş.S., 521/23-27.

¹⁰⁰ A.Ş.S., 554/144, 176.

¹⁰¹ A.Ş.S., 521/26.

¹⁰² A.Ş.S., 554/253.

göstermektedir. Bu miktarın tespitinde dönemin şartları ve erkeğin maddi durumunun etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Mehr-i müeccel olarak paranın yanında, “*sim düğmeli al kaftan, bir kadife serpuş, bir tas, bir tepsi, bir sim kuşak, bir müstamel dirayi mintan, bir bohça, bir köhne velense*” gibi eşyalar alındığı¹⁰³ veya mülk vaadedildiği de görülmektedir. Mesela; Sofular mahallesinde bir tek katlı ev ile bir sofa, bir miktar bahçe 7000 akçeye satılıp mehr-i müecceli olarak Mustafa Beşe'nin eşi olan Ali kızı Fatma Hatun'a verilmiştir¹⁰⁴.

Mamafih Afyonkarahisâr'da Olucak köyünden Karaman kızı Emine isimli hatun, vekili Şaban oğlu Mehmed aracılığıyla üvey kardeşi Hacı Ahmed oğlu İsmail'i dava edip elinde, annesinin 48.000 akçe mehr-i müecceli olduğunu iddia etmiştir. Bu sırada babası Ahmed'in annesini boşadığını ve daha sonra vefât ettiğini bildirip adı geçen 48.000 akçe mehr-i müecceli İsmail'den istediğinde bu parayı vermediğini ve sual olunup alınmasını istemiştir. İsmail cevabında babası Hacı Ahmed'in 30-40 sene önce annesini boşadığını ve vefat ettiğini, Emine'nin ise şimdi dava ettiğini söyleyince talep ettiği mehri alamamıştır¹⁰⁵.

Mehr-i müeccelin boşanma hallerinde bazen alınmadığı da olurdu. Çavuşlar mahallesinde Mehmed kızı Sultan hatun mahkemede, eski kocası Mehmed oğlu Mustafa'dan aralarında “*hüs-n-i zindegâne*” olmaması sebebiyle boşandığını ve 40.000 akçe mehr-i müeccel ile ve nafaka-i iddetini talep etmiştir. Mustafa karısı Sultan'ın mehr-i müeccel ve nafakasından vazgeçerek boşandığını ifade etmiştir. Şahitler de bu durumu doğrulayınca mahkeme Sultan'a mehr-i müeccel verilmemesini kararlaştırmıştır¹⁰⁶.

Yine Erkmen köyünden Mustafa kızı Şemsi isimli hatun Hacı Ahmed oğlu Mehmed'in yanında konuşup, Mehmed'in kocası olduğunu ancak aralarında “*hüs-n-i zindegâne*” olmadığını ve mehrinden ve nafakasından vazgeçerek (mehr-i müecceli: bir sarı dirayi, dirayi kaftan, bir çift altın küpe, altın küpe, altın tılsım, sîm kuşak, iki kaftan, bir dirayi zıbin, bir sîm ipek çevresi, bir dirayi çember, bir al gömlek) ayrılmışlardır¹⁰⁷.

¹⁰³ Bkz. A.Ş.S., 554/177, 305; Aynı konuda başka bir belgede, Sofular mahallesinde iken vefat eden Osman kızı Ayşe'nin verâseti, validesi Ümmühan ve kocası Mehmed oğlu Muharrem ve kardeşi Hüseyin Beşe'ye kaldmıştır. Ancak Hüseyin, eniştesi Muharrem'den davacı olup üzerinde bulunan, 333 kuruş mehr-i müeccel ve sair eşyadan hakkını istediğinde tartışma olmuştur. Şeyhü'l-islam fehevâsınca, 10 kuruş nakid ve 10 kile buğday, bir sarık, şilte çuka, satıl gibi eşyadan hissesini tamamen almıştır. Bkz. A.Ş.S., 554/358.

¹⁰⁴ A.Ş.S., 554/31; Yine aynı konuda; Karaman Mahallesinde oturan Mustafa vefat edince karısı Ayşe hâturnun müteveffâ Mustafa üzerinde olan mehr-i müeccel karşılığında kendisine mülk verilmiş, Ayşe Hatun da burayı aldıktan sonra o mülkü 10 kuruşa başkasına satmıştır. Bkz. A.Ş.S., 554/79.

¹⁰⁵ A.Ş.S., 554/40.

¹⁰⁶ A.Ş.S., 554/300.

¹⁰⁷ A.Ş.S., 554/288.

Tarla ve hayvanların da mehr-i müeccel olarak verildiğini yukarıda ifade etmiştik. Bu tür belgelerde kadınların ziraat olunmuş on dönüm tarla, beş arı kovamı ve yedi kile buğday aldığı¹⁰⁸ veya on beş adet yarı kuzulu koyun, bir baş kara sığır ineği ve dana aldığı¹⁰⁹ veyahutta bir çift kara sığır öküzü, bir kara sığır ineği ve zirâat olunmuş on iki dönüm ekinin mehr-i müeccel olarak verildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁰

d) Boşanma

İslamiyet'in müsaade ettiği, ancak hoş karşılamadığı bir durum olan boşanma (talak¹¹¹) ile alakalı vesikalar son derece dikkat çekicidir. Kayıtlarda eşinden geçimsizlik nedeniyle kendi isteğiyle boşanıp mehrini de almaktan vazgeçen kadınların bulunduğu görülmektedir¹¹².

İncelenen belgelerde boşanma sebeplerinden geçimsizlik ilk sırayı almaktadır¹¹³. Bunun dışında hernekadar biz belgelerde rastlamasak da zina, hastalık, ihmal vs. sebeplerin de boşanma sebepleri arasında önemli yer tuttuğu muhakkaktır¹¹⁴. Kendi isteğiyle boşanmayı kabul eden kadınların genelde mehrini almaktan vazgeçtikleri gibi iddet (bekleme) zamanındaki nafakasının da kendisinin karşılayacağı görülmektedir. Aralarında hüsn-i zindegâne olmadığı için yada başka sebeplerden boşanmak isteyen kadınların mehirlere, nafakalarından vazgeçmeleri hatta çocuklarının bakımlarını kendi üzerlerine almaları ekonomik yönden bağımsız olduklarını gösterebileceği gibi eşler arasında anlaşmalı bir boşanmanın olduğu anlamına da gelebilir.

Boşanmalarda zaman zaman sebep aranmadığı da görülmektedir. Kubeli mahallesinde Mehmed oğlu İlyas mahkemede "*ben ahar diyara gitmek murad eyledim hanımım Kerim kızı Maden ile talak-ı bâyin ile mutallaka olup nefsinin ahara tezevvüc eyleye*"¹¹⁵ derken; İnaz köyünden Ahmed oğlu Hüseyin isimli kişi eşi İbrahim kızı Ümmühân Hatun'a "*eğer ben seni bırakıp gitmezsem benden talak-ı salis ile mutallaka ol deyip çıkıp bırakıp gitmiş idim fakat daha sonra geri geldim*" deyip mahkemede kâdıya boşanıp boşanmadıklarını sormuştur. Kâdı efendi ise fetevây-ı şerifeye göre bu tip bir şarttan boşanmanın gerçekleşmeyeceği ifade etmiştir¹¹⁶.

¹⁰⁸ A.Ş.S., 554/309.

¹⁰⁹ A.Ş.S., 521/12.

¹¹⁰ A.Ş.S., 521/15.

¹¹¹ Nikahı belli sözlerden biriyle kaldırmak, bozmak demektir. Üç çeşidi vardır. 1) Talak-ı bayin; derhal zevceliği izale eden boşanmadır, 2) Talak-ı ric'î; kadının iddeti içinde kocanın vazgeçme hakkı olan boşanmadır, 3) Talak-ı selase; üç talakla gerçekleşen boşanmadır. İlk iki talakta tekrar nikah yapılabilirdiği gibi üçüncüde ancak kadının başka biriyle evlenip ayrıldıktan sonra nikah caizdir. PAKALIN 1983c, 389-391.

¹¹² A.Ş.S., 554/50, 166, 203, 300, 346; A.Ş.S., 521/26, 38, 62; A.Ş.S., 523/14, 69, 76, 87.

¹¹³ A.Ş.S., 554/144, 166, 177, 194, 217, 203, 288, 287, 294, 300, 305.

¹¹⁴ CİLLOV 1991, 86.

¹¹⁵ A.Ş.S., 554/22.

¹¹⁶ A.Ş.S., 554/26.

Bir belgede Hacı Mahmud mahallesinden Hacı Osman oğlu Süleyman Hüseyin kızı Habibe'yi dava edip Habibe'nin hanımı olmasına rağmen kadınlık görevini yerine getirmediğini söylemiştir. Kadın ise Süleyman ile aralarında hüsn-i zindegâne olmadığını bu sebepten yedi ay önce boşandıklarını mallarını da ayırdıklarını ifade edince Süleyman bu durumu inkar etmiş fakat şahitler Habibe'nin doğru söylediğini belirtince Habibe'nin kadınlık görevini yapmasına gerek olmadığını bildirilmiştir¹¹⁷.

Boşanma ile ilgili bir çok belge bulunmaktadır. Sincanlı kazâsına tabi Kayadibi köyü sakinlerinden Mustafa Halife mahkemeye gelip hanımı Abdullah kızı Fatma isimli hatun'u dava edip Fatma'nın hanımı olduğunu ancak bundan böyle aralarında anlaşmazlık olması sebebiyle "*mutallaka-i selase ile tatlik*" ettiğini söylemiştir¹¹⁸. Yine Bedrik mahallesinden Mehmed kızı Fatma kocası Ahmed oğlu İsmail'den "*üç talak ile boşandığını*" ifade etmiştir¹¹⁹. Ayrıca Yukarı Bazar mahallesinden Osman kızı Kerime isimli hatun vekili Ahmed oğlu Mustafa aracılığıyla Halife oğlu Mehmed'in yanında konuşup Mehmed kocası olup aralarında hüsn-i zindegâne olmadığı için mehr-i müecceli, nafakası ve minet-i süknasından vazgeçtikten sonra boşandıkları görülmektedir¹²⁰.

Boşanmalarda her zaman mehirden vazgeçilmezdi. İmâret Mahallesi sâkinelerinden Hacı Mehmed kızı Ümmühân isimli hâton boşandığı eşi olan Ali oğlu Murtaza ile aralarında hüsn-i zindegâne olmadığı için ayrıldıklarını ve kendisini *talak-ı bâin* ile boşadığını kendisinin dahi mutallaka olduğunu ve bundan sonra kendisine ait eşyalarından sekiz kuruş tutan eşyalarını ve mehr-i müecceli olan yedi kuruşu ve nafaka-i iddet ve minet-i süknâsı olan 3 kuruş 3 rub'u eski kocası Murtaza'dan tamamen aldığı ifade edilmiştir¹²¹.

Ayrıca Erkmek köyünden Mustafa kızı Şemsi Hatun, Hacı Ahmed oğlu Mehmed'in yanında konuşup Mehmed kocası olduğunu fakat aralarında hüsn-i zindegâne olmadığını ifade etmiştir. Bu sebepten mehrinden (mehr-i müecceli: bir sarı dirayı, dirayı kaftan, bir çift altın küpe, altın küpe, altın tılsım, sîm kuşak, iki kaftan, bir dirayı zıbın, bir sîm ipek çevresi, bir dirayı çember, bir al gömlek) ve nafakasından vazgeçerek ayrıldıkları görülmektedir¹²².

Dikkat çeken bir konu bu dönemde boşanmaların daha sonraki yıllara göre çok fazla olduğudur¹²³. Devletin içinde bulunduğu savaşlar ve halkın sıkıntıları boşanmaların sayısını artırmış olmalıdır.

¹¹⁷ A.Ş.S., 554/294.

¹¹⁸ A.Ş.S., 554/51.

¹¹⁹ A.Ş.S., 554/124, 162.

¹²⁰ A.Ş.S., 554/346. Benzer belgeler için bkz. A.Ş.S., 554/50, 203, 300.

¹²¹ A.Ş.S., 521/26, 177.

¹²² A.Ş.S., 554/288.

¹²³ Bu konuda bkz. ŞAHİN 2000. Makalede görüleceği üzere aslında XVII. yüzyıl sonundaki boşanmaların 1840-1850 yılları arasındaki boşanmalara oranla daha çok olduğu görülmüştür.

e) Nafaka

İslamiyet'te mevcut kurallara göre evin reisi erkektir. Dolayısıyla erkek, kadın ve çocuklarının geçimlerini sağlamak zorundadır. Erkeğin bu yolda harcadığı, sarfettiği şeylere nafaka denilir¹²⁴. Buna istinaden kadının kocası tarafından boşanması halinde dinen beklemesi gereken sürede (4 ay 10 gün) geçimini sağlamaya yetecek miktarda para vermesi gerekmektedir. Afyonkarahisâr'daki uygulamalarda nafakanın miktarı mehr-i müeccel ile birlikte anılmıştır. Belgelerden mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve minet-i süknâ olarak 7 kuruş ile 50 kuruşa arasında bir miktarların alındığı anlaşılmaktadır¹²⁵.

Kadınların boşandıktan sonra veya sefere giden kocasının seferden dönmemesi veya nafakaya ihtiyaç duymaları sebebiyle yeniden evlenmek istedikleri de görülmektedir. Bir belgede Yukarı Bazar mahallesinden Osman kızı Alime isimli hatun mahkemede bundan önce eşi olan Ömer'in kendisini Muharrem ayının başında boşadığını ve bu olaydan sonra üç defa hayız gördüğünü ve üç defa temizlendiğini söylemiştir. Şimdilerde nafaka ve kisveye çok fazla ihtiyacı olduğunu belirten Alime Hatun kâdıya kendisinin başkasıyla evlenmesinin bir mahzuru olup olmadığını sormuş, kâdıların muamelatla alakalı kitaplarına bakıldığında (Fıkıh, Mültekaü'l-ecire, İddetü'l-hayız) evlenmesine mani bir durumun olmadığı ve bir başkasıyla evlenebileceği belirtilmiştir¹²⁶.

Bir başka belgede Bedrik mahallesinden Ahmed kızı Halime hatun üç sene önce sefere giden kocası Mehmed oğlu Ali isimli kişinin bir sene önce eceli ile vefat ettiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine Halime mahkemeye müracaat edip nafakaya ihtiyacı olduğunu ve yeniden evlenmek istediğini ifade edince kâdı, Halime'nin yeniden evlenmesine izin vermiştir¹²⁷.

f) Vasi, Vekil, Nazır ve Kayyum Tayini

Kâdıların görevleri arasında, yetim ve kayıpların haklarını korumak ve vasiyetlerin yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek amacıyla ölenlerin mirasını kassamlar aracılığıyla takip edip mirasçıların hisselerini tespit etmek de vardı. Bu şekilde mirasçılar arasında küçük yaşta çocuklar varsa bunların hisseleri vasilerine teslim edilirdi¹²⁸. Vekil ve nazır tayini velileri vefat eden akıl-baliğ olmayan çocuklar veya akli dengesi yerinde olmayan kişilerin mallarını korumak için uygulanmış bir sosyal güvenlik kurumudur. Babaları vefat eden ancak anneleri yaşayan çocuklara da vasi tayin edilmiştir. Bunlardan ferdf haklara titiz bir şekilde riayet edildiği

Üstelik adı geçen çalışmamızda inceleme fırsatı bulduğumuz Afyon Şer'iyye Sicilleri bu çalışmamızda incelenen sicillerden oldukça fazla idi.

¹²⁴ BİLMEN 1985, 444-494.

¹²⁵ A.Ş.S., 523/26, 44, 61, 69.

¹²⁶ A.Ş.S., 554/291.

¹²⁷ A.Ş.S., 554/272.

¹²⁸ BARKAN 1993a, 2-3.

anlaşmaktadır. Kişi öldükten sonra borçluları vasi ile muhatap olurlar alacaklarını onlardan alırlardı¹²⁹. Vekil ve vasi olarak seçilen kişilerin güvenilir olmasına dikkat edilirdi. Genellikle vasi olan kişilerin ehil, ulemanın, mahallenin önde gelenlerinden olduğu veya yakın akraba olduğu görülmektedir¹³⁰. Ayrıca vasi tayin edilen kişinin de vesayeti kabul etmesi, lazım geleni yerine getireceğine dair söz verdiği mahkemece kaydedilirdi.

Bu tür bir belgede Çavuşoğlu mahallesinde sakin iken vefat eden İvaz oğlu Ömer isimli müteveffanın Ayşe isimli küçük kızı sağireye babası müteveffa Ömer'den intikal ve isabet eden mallarını zabt ve ahvâlini hıfza vasi lâzım ve mühim olduğu ifade edilmiştir. Ayşe'nin vasisi olarak Hasan Çelebi'nin uygun görüldüğü ve işinin ehli olduğu belirtildikten sonra adı geçen kişinin vasi tayin olunduğu anlaşılmaktadır. Hasan Çelebi de vesayetin gereğini yapmayı kabul etmiştir¹³¹.

Kadınların da vasi tayin edildikleri ve bu konuda erkek vasiler gibi aynı hukuka sahip oldukları görülmektedir. İmaret Mahallesi'nden Mustafa Ağa kızı Ümmühân'ın oğlu Mustafa'nın emvalini zabt ve ahvâlini korumaya vasi tayin edilmiştir. Ancak o da bu işi yerine getirmesi amacıyla için Mehmed Ağa'yı vekil tayin etmiştir. Mehmed Ağa'nın dahi vekaleti kabul etmiş, lazım gelen hizmeti yapmayı taahhüt etmiştir¹³².

Yine Karamık kazâsına tabi Akharım köyünde sakin iken vefat eden Abdullah oğlu Abdurrahman Bey'in erkek ve kız torununa isabet eden malları korumaya Nur Hatun vasi tayin edilmiştir¹³³. Başka bir belgede ise Çakır karyesinde babası ölen sağır Fatma'nın malını hıfza dayısı Recep oğlu Ali Hasan, vasilikten vazgeçmiş onun yerine annesi Halil kızı Güneş vasi olmuştur¹³⁴.

Vasi tayinini uygulamasını gayrimüslimlerde de görmek mümkündür. Afyonkarahisâr'da Nasara mahallesinde ölen Ayva oğlu Agop'un oğlu Oseb babasından kalan emvâlini zabta taraf-ı şer'den vasiyyesi olan halası Martel vasi nasb olunup "*Evanis Papas nâzır nasb olunmuşdur*"¹³⁵, denilirken yine Zımmi Nasara mahallesinden Artun veledi Barak'ın ölümünden sonra küçük çocuklarına vasi tayini lazım ve mühim olduğu bildirilip bu çocuklara vasi tayin edildiği görülmüştür¹³⁶.

Nazırlıkla ilgili bir belgede Sofular mahallesinde sakin iken vefat eden Eş-şeyh Hasan Baba oğlu Hacı Mehmed Efendi'nin küçük oğulları ve kızlarının vasisi olarak

¹²⁹ A.Ş.S., 554/8.

¹³⁰ A.Ş.S., 554/265.

¹³¹ A.Ş.S., 554/37, 43, 75, 92, 264 Aynı konuda örnekler için bkz. A.Ş.S., 554/112, 149, 151, 221, 222, 247, 323, 338.

¹³² A.Ş.S., 521/46.

¹³³ A.Ş.S., 554/132.

¹³⁴ A.Ş.S., 554/184, Kadınların vasi olmaları ile ilgili belgeler için bkz. A.Ş.S., 554/150, 161, 226, 236, 292, 293.

¹³⁵ A.Ş.S., 521/41.

¹³⁶ A.Ş.S., 554/107

Mahmud oğlu Mehmed ve bu kişiye de Eş-şeyh Veli Baba Efendi oğlu Eş-şeyh Himmet Efendi'nin *nazır* tayin olduğu bildirilmiştir¹³⁷.

Bir sosyal güvenlik uygulaması olan *kayyımlik*; hayatta olup olmadığı bilinmeyen birisinin malını korumak için emin bir kişi tayin edilmesi şeklinde uygulanırdı. Kayıp kişinin akrabalarının olumsuz tavırları dikkate alınmazdı.

Akmescid mahallesinde sakin iken vefat eden Hayran kızı Kamer Hatunun vasiyeti gereği eşyalarını toplamaya ve hayrâta harç ve sarf için mahkemece mahalle imamı Molla Ömer vasi tayin edilmiştir. Bundan başka Hayran kızı Kamer'in erkek kardeşi oğlu Sinan oğlu İbrahim'in kayıp olduğu için adı geçenin 1/3 hissesi *sûk-ı sultânide* satılıp alınmak için mahkeme tarafından Veli oğlu Hacı Mustafa isimli kişi dindar ve müstakim olması sebebiyle kayyım¹³⁸ tayin olunmuştur¹³⁹.

g) Hacr, Terbiye ve Kısve-Baha Tayini

Birini, malını kullanmaktan menetme, birine bir şeyi yasak etme yada himaye, kucak anlamlarına gelen *hacr*¹⁴⁰, kârla zararı ayırt edemeyecek küçük çocuk veya akli dengesi, bozuk sağlığını kaybedenlerin bu durumdan kurtuluncaya kadar malını kullanma hakkını kullanamazlardı. Bu dönem zarfında bu tür kişilerin mallarını korumak, çocuk ise bakmak şartıyla vasi tayin edilirdi. Ayrıca küçük çocukları terbiye etmek için himayesine alma işi de görülmüdü. Konuyla ilgili bir belgede Sofular Mahallesi'nde sâkine Halil kızı Ümmühân hatun kayın atası Halil oğlu Ali'nin yanında konuşup kocası Mehmed'in vefat ettiğini ve çocukları olan Hüseyin ve Fatma'yı dedeleri Halil oğlu Ali'nin terbiyesine almayı murad ettiğini bildirdikten sonra rızası ile çocukları Hüseyin ve Fatma'yı dedelerinin terbiyesine vermeyi kabul ettiğini ifade etmiştir¹⁴¹.

Vasi tayin edilen kişilerin yaptıkları diğer bir iş ise himayelerindeki çocukların geçimlerini sağlamak için nafaka ve kısve bahası talep etmektir. Mahkeme ise günün şartlarına göre bir miktar tayin ederdi. Bu tarihlerde nafaka ve kısve bahası için 1 ile 4 para arasında bir miktarın takdir edildiği anlaşılmaktadır¹⁴².

Sonuç

Bu dönemde başarısızlıkla sonuçlanan II. Viyana Seferi (1683) ve 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması bütün Osmanlı mülküne menfi olarak tesir etmiş, tabiatıyla bu olumsuz etkiler sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda olmak üzere Afyonkarahisâr şehrinde de kendini hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bir

¹³⁷ A.Ş.S., 554/265.

¹³⁸ Mahkemece kullanılan ifadede vasi denilmekle birlikte tayin edilen kişinin yerine getireceği görev kayyımlıktır.

¹³⁹ A.Ş.S., 554/439

¹⁴⁰ DEVELLİOĞLU 1990, 307.

¹⁴¹ A.Ş.S., 521/33.

¹⁴² A.Ş.S., 554/204, 302, 314.

döneminde Afyonkarahisâr şehrindeki sosyo-ekonomik yapının oldukça değişken olması kaçınılmazdır.

Afyonkarahisâr, coğrafi konumu itibariyle yolların kavşak noktasında olması sebebiyle her zaman dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Afyonkarahisâr Sancağı, XVII. yüzyılın sonlarında gerek nüfus gerekse ticari açıdan son derece ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde Afyonkarahisâr'da gayrimüslimlere oranla kesif bir Türk nüfusu bulunduğu anlaşılmaktadır.

Afyonkarahisâr'da halkın genellikle muhafazakâr bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında münferit kalmakla birlikte kadınların zaman zaman kötü niyetli kişilerce istismar edildiği görülmektedir. Ayrıca başta at ve buğdayın olmak üzere eğya, altın, para ve koyun hırsızlığı da görülmüştür.

Osmanlı Devletinde varlıklarını uzun süre devam ettiren cariyeye ve kölelere de incelenen XVII. yüzyılın sonlarında Afyonkarahisâr ailesinin içinde rastlanmıştır. Ancak cariyeye ve kölelerden bir çoklarının azad edildikleri belgelerde görülmektedir ki İslam dininin bu konudaki tavsiyelerine uyulduğu düşünülebilir.

Genel anlamda örfi kanunlar ve İslam kanunları kadın ve aileyi en iyi şekilde korumuştur. Ancak incelenen dönemde başlayan eşkıyalık hareketleri ve bunlarla yapılan mücadelelerden toplumun ve aile yaşantısını olumsuz etkilediği muhakkaktır. Toplum hayatında değişmenin başladığı ilk yer aile olarak kabul edilirse toplumda görülen eşkıyalık hareketlerinin temel sebebinin ailedeki sosyo-ekonomik sorunlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzluklar olduğu söylenebilir. Toplumun temeli olan ailenin sağlam ve her yönden sağlıklı olması, bütün toplumu iyi yönde etkileyeceği gibi sosyal yapıdaki huzursuzluğun da aileyi olumsuz etkileyeceği muhakkaktır. Bu anlamda incelenen dönemde eşler arasında boşanmaların arttığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sosyal hayattaki bütün bu olumsuzluklara rağmen XVII. yüzyıl sonlarında Afyonkarahisâr ailesinin geleneksel Türk ailesi şeklinde devam ettiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu savaşlar sebebiyle yüzyılın ikinci yarısında eyaletlerden gelen kuvvetler savaş alanlarında hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu durum pek çok Osmanlı şehrini etkilediği gibi Afyonkarahisâr'ı da etkilemiştir. Savaşların devletin ekonomisini büyük ölçüde zarara sokması sebebiyle bir çok vergiler ihdas edilmiş, aynı dönemde şehirde asayişsizlik ve eşkıyalık hareketleri de başlamıştır. Bu hareketlere karşı tedbirler alındığı ve halkın zarar görmemesi için çaba sarfedildiği ve yöneticilere sıkı sıkı tenbihlerde bulunulduğu sicillerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Belgeleri

Afyon Şer'iyye Sicili, 554 numaralı defterin 606 adet belgesi.

2. Eserler

- AKDAĞ, Mustafa, 1995, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, İstanbul
- AKDEMİR, Salih, 1991, "Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim'de Kadın", *Türk Yurdu* XI/47, (Temmuz).
- BARKAN, Ö.L. 1943, *XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları (Kanunlar)*, C. I, İÜ EF Tarih Enst. Yay., İstanbul.
- , 1993a² "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler* III/5-6, Ankara
- , 1993b² "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler* I/1-2, TTK Yay. Ankara.
- BİLMEN, Ö. N. 1985, "*Hukukî İslâmiye ve İstilahatı Fikhiyye*" Kamusu cilt II, Bilmen Yay., İstanbul.
- BOLAY, S. H. 1991, "Ailenin Felsefi Temelleri", *Türk Yurdu* XI/47, (Temmuz).
- BUSBECQ, Ogier Ghiselin De, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Haz. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, [y.y-t.y].
- CEBECİ, D. 1992, "Tanzimat Dönemi İstanbul'unda Aile Hayatı ve Kadınlık", *Türk Yurdu*, XII/53, (Ocak).
- CERASİ, M.M. 1999, "18. Yüzyıl Osmanlı Kenti", *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)*, 19 (Yaz).
- CİLLOV, H. 1991, "Türkiye'de Evlenme ve Boşanmaların Seyri", *Aile Yazıları*, IV, Ankara.
- DARKOT, B. 1977, "Karahisar", *İslam Ansiklopedisi* VI, MEB Yay., İstanbul, s. 279.
- DEVELLİOĞLU, F. 1990⁹, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DONUK, A. 1988, "Eski Türk Ailesi ve Vasıfları", *Türk Yurdu* IX/16, (Mayıs).
- ERDENTUĞ, N. 1991, "Yeryüzünde İnsan Toplumlarında 'Başlık'", *Aile Yazıları*, C. IV, Ankara.
- ERGENEKON, S. 1988, "İlk Devir İslam Cemiyetinde Kadının Sosyal Mevkii Rolü", *Türk Yurdu* IX/16, (Mayıs).
- ERGİN, O. 1936, *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkaşafı*, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Yay., No: 3, İstanbul.
- ERKAL, M. E. 1991, "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Değişmeler", *Türk Yurdu* IX/14, (Temmuz).
- Evliya Çelebi 1984, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IX, (Haz. Mümin Çevik vd.), İstanbul.
- FAROQHI, Suraiya 1998, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- GÖKÇE, B. 1991, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları*, C. I, (Der., Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), BAAKB Yay., Ankara.
- GÖKÇE, T. 2000, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzkiyye (Denizli) Kâzası*, TTK Yay., Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. 1995, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul.

- MONTAQU, Lady, *Türkiye Mektupları(1717-1718)*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, [y.y-t.y], s. 119-120.
- ORTAYLI,İ. 1991, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerinde Bazı Gözlemler", *Aile Yazıları*, C. 1, Ankara.
- ,2000, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul.
- ÖGEL,B. 1993, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. II, MEB Yay., İstanbul.
- ÖZDEMİR,R. 1991a, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", *Aile Yazıları*, C. I, Ankara.
- , 1991b, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Aile Yazıları*, C. 1, Ankara.
- , 1998, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdâri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1785-1840)*, Ankara.
- PAKALIN, M.Z. 1983a, "Cariye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, MEB Yay., İstanbul, 260.
- , 1983b "Mehr-i Muaccel", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 444.
- , 1983c, "Talâk", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 389-391.
- ŞAHİN,G. 2000, "Karahisâr-ı Sâhib Aile Yapısı (1840-1850)", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* II/1.
- TABAKOĞLU, A. 1997, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul
- TURAN, O. 1993³, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul.

Gürsoy Şahin

